

SHAKESPEARE SZONETTJEI – VERSTÖRTÉNET ÉS KULTÚRTÖRTÉNET

(Második rész)

Szele Bálint

Összefoglaló:

A kétrészes tanulmány témája a magyar Shakespeare-kultusz egy kevésbé feldolgozott szegmense, a *Szonettek*. A drámák mellett háttérbe szoruló versekről napjainkban már mindenki elismeri, hogy Shakespeare legjelentősebb, legizgalmasabb művei, melyek számtalan értelmezésre adnak lehetőséget. A szonetteket Szabó Lőrinc 1921-es fordítása tárta fel a magyar olvasóknak, azelőtt marginális, érthetetlen művekként tekintettek rájuk. A tanulmány második része részletesen bemutatja a szonettciklus felépítését és a *Szonettek* történetét, kontextusba helyezve annak szereplőit és bemutatva a cikluson átívelő metaforákat, képvilágot, költői eszközöket. A tanulmány befejező része a *Szonettek* magyarországi történetével, fordításaival, értelmezéseivel foglalkozik. Az átfogó elemzés egyben kísérletet tesz a *Szonettek* teljes körű bemutatására és elhelyezésére a magyar művelődéstörténetben.

Kulcsszavak: Shakespeare, szonett, időrend, képvilág, fordítás

Abstract:

The topic of this two-part paper is Shakespeare's *Sonnets*, which has been given little attention in the history of the Hungarian Shakespeare. The poems, which are now seen as the most interesting and significant pieces Shakespeare wrote, give the reader a multitude of possible interpretations. The Hungarian public was first given the joy of reading the poems in good translation when Lőrinc Szabó, the famous poet, published his translation in 1921. Before that, the sonnets were seen as marginal pieces besides the plays. The second part of the paper describes the composition of the sonnet cycle in detail, together with the story in the poems, putting its characters into context and presenting the metaphors, imagery, and other poetic devices present throughout the cycle. The last paragraphs focus on the history, translations, and interpretations of the *Sonnets* in Hungary. The paper is an attempt to give an exhaustive picture about the Sonnets and put them into the context of Hungarian cultural history.

Keywords: Shakespeare, sonnet, timeline, imagery, literary translation

Bevezető

A tanulmány első részében¹ áttekintettük a szonettnek mint versnek és a szonett műfajának keletkezését és fejlődését, majd tárgyaltuk a Shakespeare-szonettek keletkezésének kérdéseit és a lehetséges értelmezéseket. A tanulmány második része Shakespeare szonettciklusának belső felépítését, a ciklus tudatos megkomponáltságát és egységét mutatja be, majd rátér a szonettek belső történeteire, összefüggéseire, képvisilágára. A tanulmány befejező része a *Szonettek* magyar fordításait és élő hagyományát mutatja be.

A szonettciklus koherenciája

Shakespeare szonettjeit a tanulmány első részében leírtakon túl további rejtélyek is övezik, jelesül az, hogy mikor keletkeztek a versek, illetve hogy mi lehetett az eredeti sorrendjük. A szonettek teljes ciklusa akár 20 éves intervallumban is íródhatott, hiszen az egyes versek visszaemlékezéseket, kiegészítéseket is tartalmaznak, ezért sem valószínű, hogy egyszerre, rövid idő alatt íródtak volna. A legtöbb elemző a szonettek keletkezését az 1590-es évek elejére, a szonett-láz idejére teszi, ezen belül is az 1593–94-es dátum a legnépszerűbb. Ha figyelembe vesszük a kötet dedikációjában szereplő lehetséges W. H.-kat, az első darabok akár 1588-ban is megszülethettek; ha Southampton az ifjú, az 1590-es évek eleje, ha Pembroke, akkor az 1590-es évek vége a valószínű időpont. A korai drámákkal való összevetés 1591–92 és 1594–95 közé keltezi a szonetteket² – ekkor tört ki a korszak egyik nagy pestisjárványa, amely akadályozhatta Shakespeare drámaírói tevékenységét. Vannak irodalomtörténészek, akik még későbbre, 1598–99-re teszik a szonettek keletkezését, Kerrigan pl. egyes szonetteket 1600 utánra keltezi.³ Tény, hogy Shakespeare a nagy komédiákban sokszor csúfolódik a szonettírókon (ilyen pl. az 1599-ben íródott *Ahogy tetszik* is).

Annyi bizonyos, hogy a 138. és a 144. szonett megjelent az 1599-es *The Passionate Pilgrim* (A szenvedélyes zarándok) című versgyűjteményben, valamint tény, hogy 1598-ban Francis Meres már dicsérte Shakespeare „cukros” (sugred) szonettjeit *Palladis Tamia* című művében. A szonettek egy része tehát készen volt már az 1590-es évek első felében, ám egye-

¹ Szele Bálint (2022): Shakespeare szonettjei – verstörténet és kultúrtörténet. Első rész. *Polymatheia*, 19 (1–2). <https://10.51455/Polymatheia.2022.1-2.07>

² Kenneth Muir (1979): *Shakespeare's Sonnets*. George Allen & Unwin, London. 2. <https://doi.org/10.4324/9781315018485>

³ John Kerrigan (1986): *William Shakespeare: The Sonnets and A Lover's Complaint*. Penguin Books, Harmondsworth. 429.

sek 1601 és 1603 között is íródhattak (például a 104. vagy 107. szonett; ezeket a bennük leírt történelmi események miatt „dátumozó-szonettként” emlegetik a történészek). Néhányan felvetették azt a lehetőséget is, hogy Shakespeare az 1608–1609-ben kitört újabb pestisjárvány miatt fordulhatott új bevételi forráshoz, vagyis ekkor tisztázta le a kéziratot, és adta el Thorpe-nak, 1609-ben tehát kisebb módosítások történhettek a versekben.

Hasonló probléma a szonettek „eredeti” sorrendje is: semmivel sem vagyunk előrébb, ha ismerjük, mégis tudósok tucatjai próbálkoztak a szonettek újraszámolásával. Bár rendkívül fontosnak tartjuk a filológusok munkáját, akik igyekeznek minél pontosabban dokumentálni az egyes darabok megalkotásának körülményeit és időpontját, a szövegek esztétikai befogadásához nemigen járul hozzá, ha keletkezésük sorrendjét tesszük meg interpretációs vezérfonalként, hiszen ez azt sugallja, hogy a lírai művek egy önazonos, empirikus én történetét rajzolják ki a kötetben. Korábban viszont már szó esett azokról a szövegszervező eljárásokról, amelyek ellehetetlenítik, hogy egy ilyen referenciális, szövegen kívüli éntre vonatkoztassuk a mondottakat (pl. az egyes beszélők több különböző személyből gyúródtak össze, a beszédpozíció szétbomlik egy szenvedő alany és egy hozzá képest külső ironikus kommentátor-figura kettősségére stb.). Míg tehát a korábbiakban azt vizsgáltam meg, hogyan rétegződnek poétikailag-retorikailag a szövegek, most azt járom körül, mi az, ami összekapcsolja, egységesíti ezt a rendkívül sokrétű anyagot; az egyes komponensek, jelentésrétegek szétszalazása után itt az „összerakásra” kerül sor.

Ami egészen bizonyos: az 1609-es kiadás sorrendje biztosan nem a versek megírásának sorrendje. A szonettek nincsenek időrendben, így minden kísérlet arra, hogy Shakespeare életét kiolvassuk a szonettekéből, kudarcra van ítélve. Ennek ellenére sokan kétségbe vonták az első kiadás elrendezését, azon az alapon, hogy a szonettciklusnak nincs kerek befejezése, és több szonett is gyengén sikerült – ezekről többnyire azt állították, hogy nem Shakespeare írta őket. Az átrendezés több ponton is megbukhat: az első 126 szonett nem biztos, hogy egyetlen férfihoz szól; az sem biztos, hogy a versbéli költőnek csak egy szeretője volt. További ellenérv, hogy a javasolt sorrendek semmivel sem jobbak: akárhogy is rendezzük át a verseket, a történet alapelemei – a lírai én szerelmes egy fiatalemberbe; szeretné, ha megházasodna; megígéri neki, hogy verseiben halhatatlanná teszi; más költők is részesültek az ifjú kegyeiből; a fekete hajú hölgy elcsábította a barátot; az ifjú jellemében súlyos hibák voltak – változatlanok maradnak.⁴ Talán csak a két utolsó szonett nem része a ciklusnak: mind a kettő fordítás.

⁴ Kenneth Muir: i. m. 6–7.

A ciklus kompozíciója tehát nem életrajzi történetre épül, ahogy egyesek gondolták, hanem más – rendkívül átgondolt – módokon szerveződik. Erre bizonyíték többek között az is, hogy sok szonett numerológiai szempontból tudatosan van elhelyezve; a 12. szonett az órákról („Számolva az óramondó időt”), a 20. az emberi testről szól (a 20-as szám itt a lábujjak és kezujjak száma), az 52. szonett az ünnepekkel foglalkozik (és egy évben 52 hét van), a 60. szonett pedig a percekről beszél: „Mint a kavicsos part felé a hullám | úgy futnak a halálba perceink.” Bármilyen csekély sorrendi változtatás eltüntetné ezeket az egyezéseket. A 63. szonett az asztrológiában ismert kritikus 63. évre utal (a 126. szonett ennek a duplája). A 70. év a reneszánsz felfogása szerint az ember életkorának vége, nem véletlenül folytatódik így a 71. szonett: „Hogyha meghalok, ne tovább, ne gyászolj”. Fontos megjegyeznünk még, hogy a numerológiai szempontból kulcspozícióban lévő 99., 126. és 145. szonett szabálytalan formájú – a 99. tizenöt soros, a 126. hat párrímből és két üres zárójel-párból áll (ez zárja a ciklus első részét), a gyengécske 145. szonett pedig nyolc szótagos sorokban íródott. A szonettek sorrendjének kötött kompozíciójára utal az a tény is, hogy az első szonettek finom szépségeitől a ciklus végére egyre nyugtalanítóbb képekhez jutunk el: „iszom újra az ecetet” (111.), „ittam, | belül pokolszenny csövek párlatát” (119.). Míg a 16. szonettben a gyermeknemzést felhőtlen, kellemes kötelességként mutatja be – „sok szűzi vágy | megteremné élő virágaid” –, a 97. szonett hasonló képébe beleborzong az olvasó: „Május kéjét hordozta, mint a nő | özvegy méhe a holt férj magzatát”. Shakespeare költészetében megdöbbenő, ahogy – Szentkuthy Miklós szavaival – „szerelemhez, istenhez, minden ábrándhoz börzeasztalról, ügyvédi dossziékból és bonctani hulladékvödörökből” kotor elő hasonlatokat.⁵

A *Szonetteket* Thomas Thorpe adta ki először, akinek nem volt saját boltja, vagyis alkalmilag kötött üzleteket, ezért sem tudjuk, hogy hogyan és mikor jutott a kéziratához. Annyi bizonyos, hogy Thorpe minőségi kiadó volt, és a *Szonettek* esetében semmi jel nem mutat kalózkodásra. Thorpe két jó hírű árusnak is szállított (William Aspley és John Wright), nyilván maximális bevételt akart elérni. Duncan-Jones szerint egyértelmű, hogy a kiadás Shakespeare engedélyével és közreműködésével történt.⁶ A *The Passionate Pilgrim* valószínű kalózkidítása után Shakespeare szükségét érezhette, hogy hivatalos formában is közzétegye a szonetteket. Erre utalhat a címlapon a „Neuer before Imprinted” felirat. További érv az engedélyezett kiadás mellett a *Stationers' Register* (a londoni

⁵ Szentkuthy Miklós (1985): Shakespeare szonettjei. In: uő: *Műzsák testamentuma*, Magvető Kiadó, Budapest. 183–192. 191.

⁶ Katherine Duncan-Jones (1997): *Shakespeare's Sonnets*. The Arden Shakespeare. Thomson Learning. 3, 34.

ni könyvkereskedők jegyzéke) teljesen szabályos bejegyzése, melynek dátuma 1609. május 20. Bár a kötetben sok sajtóhiba található, ez nem lehet döntő érv a kalózkiadás mellett; más korabeli kiadványokhoz képest kifejezetten gondozott, érthető szöveget adott közre a kiadó. Furcsa lehet azonban az, hogy a kötetről nem maradt fenn szinte egyetlen említés sem, holott Shakespeare elismert szerzőnek számított. Ez adott táptalajt annak a feltételezésnek, hogy a kötetet megjelenése után visszavonták, s valóban nem lehetett népszerű könyv, mert elég sok példány – 13 darab – fennmaradt belőle. Más kedvelt műveket pillanatok alatt rongyosra olvasott a korabeli közönség.

A szonettek sokáig nem tartoztak az elismert alkotások közé. Alapvetően nem tudtak velük mit kezdeni, rossz, érthetetlen, homályos verseknek tartották őket, ráadásul rettentően zavarta őket a férfiszerelem lehetőségé. A kiadók inkább átírták, átrendezték, heteroszexualizálták őket (a hímnemű névmásokat nőneműre cserélték), mint például 1640-es kiadásában John Benson. Egyes módosított szonettek több gyűjteményes kötetben is felbukkantak. Az utódok sem becsülték sokra Shakespeare verseit. Wordsworth eleinte unalmasnak és homályosnak találta a szonetteket; őt feltehetően Coleridge győzte meg, mert nem sokkal később már elragadtatással írt a ciklusról. „Találón kifejezett páratlan szépségű érzések” – írta.⁷ Byron nem szerette a műfajt, Keats, Shelley és Coleridge azonban csodálták a *Szonetteket*. Robert Browning, a híres viktoriánus költő egyenesen példaképként tekintett Shakespeare-re; ő mondta ki, hogy a szonettek nem tekinthetők vallomásnak, hiszen lehet, hogy végső soron személyes élményből táplálkoznak, de megbízhatatlan kalauzok, ha ezeket az élményeket pontosabban szeretnénk meghatározni.⁸ A vers és a költő élete közötti távolság semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, másrészt a verset nem utalások gyűjteményeként, hanem önmagában való értéként kell kezelni. Ezt a gondolatot vette át Szabó Lőrinc is: „a *Szonettek* túlnyomó része, mint olvasmány, önmagában egyáltalán nem igényel magyarázatot” – írta.⁹ A *Szonettek* a mai napig a költői művészet csúcát jelentik, nem véletlen, hogy szinte meggyező gondolatot fogalmazott meg róluk Jan Kott és C.S. Lewis. Kott így írt: „Shakespeare-nél mindig a véletlen és a szabály, a konkrét példa és az egyetemes vonatkozások összefonódása a legbámulatosabb.”¹⁰ Lewis tovább vitte érvelését: „a szélsőséges partikularitástól vezet az út

⁷ Idézi: Kenneth Muir: i. m. 141.

⁸ Uo. 113.

⁹ Szabó Lőrinc (1984): *Könyvek és emberek az életemben*. (Prózai Írások.) Magvető Kiadó, Budapest. 42.

¹⁰ Jan Kott (1970): *Kortársunk Shakespeare*. Gondolat Kiadó, Budapest. 283.

a legteljesebb univerzalitás felé... A szerelem szó jelentéseit figyelembe véve Shakespeare nem a legjobb, inkább az egyetlen szerelmi költőnk.”¹¹

Történetek a versekben

A 154 szonett közül persze nem mindegyik szerelmes vers. Mégis van, ami egységesíti a ciklust: az egyes szövegek történetekké, illetve „tematikus blokkokká” állnak össze, még ha ezek a történetek nem is teljesen egységesek, illetve nem lehet őket feltétlenül következetesen azonosítani, elkülöníteni. Az első 126 szonett a képzeletbeli költő (még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a „költő” itt nem Shakespeare maga, hanem a *Szonettek* beszélője, a lírai én) kapcsolatát jeleníti meg egy fiatalemberrel, aki a költő patrónusa, és rangban felette áll. A szonettekben szerepel egy vetélytárs költő és a lírai én szeretője is. A szonettek közül 80 szól az ifjúhoz, 40 férfihoz és nőhöz is szólhat, egyesek elvont fogalmat szólítanak meg (halál, idő), mások magányos meditációk.¹² A 127. szonettól kezdve a főszereplő a Fekete Hölgy. A szonettek között további csoportokat is felfedezhetünk, azzal a megjegyzéssel, hogy az egyértelműen összetartozó szonettek kivételével (pl. 27–28., 44–45., 50–51., 57–58., 89–90.) minden ilyen csoportosítás önkényes.

Az első 17 szonett összetartozik, e darabok alkotják a ciklus legkoherensebb verscsoportját. E szövegek fő témája az, hogy a fiatalember szépsége mulandó, az időnek nem állhat ellent, ezért szépségét meg kell őriznie utódaiban. „Csak gyermeked véd a kaszás Kor ellen” – mondja a költő a 12. szonettben. Shakespeare itt azzal az erasmusi gondolattal játszik el, hogy a nőtlenség egyenlő a gyilkossággal. A versekben gyakori a jogi nyelvezet (különösen az örökséggel kapcsolatos kifejezések) használata. A 4., 6., 7. és 9. szonett „kísérleti darab”, ezekben a díszítés és a képzelet sokszor fontosabb, mint a mélyebb mondanivaló. Ám ezek a versek sem mentesek a filozófiai tartalomtól.

*„Nézd, amit a Pazar elszór, helyet
cserél csak, hiszen élvezheti más is;
de ha szépség vesz, végleg elveszett:
elveszti a tétlen zsugorgatás is.” (9. szonett)*

A következő szonettcsoport versei (18–32.) általában a fiatalember és a versbéli költő patrónusi viszonyáról szólnak, valamint az igazi és a fes-

¹¹ Idézi: Kenneth Muir: i. m. 142.

¹² Kéry László (1961): Shakespeare költeményei. In: *Shakespeare összes művei*. VII. kötet. *Versek*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 299–312. 307.

tett szépség viszonyát boncolgatják. A 18. és 19. szonettben megszólal a költő lelkesedése a barátért és a költői mesterség önbecsülése: „Mig él ember szeme s lélegzete, | mindaddig él versem, s élsz benne te.” (18. szonett.) A szépségről elmondja, hogy a szemek csálnak, „csak a láthatót festik” (24. szonett), ám a költőnek a belső szépséget is észre kell vennie. Az utolsó hat vers (27–32.) a különlet fájdalmát, az újraemlékezés szépségét jeleníti meg. A képzeletbeli költőnek az ifjú „édes emléke” is mindennél többet ér.

A 33–42. szonettek a versbéli költő és az ifjú egymástól való távollétét írják le, illetve arról panaszkodnak, hogy a fiatalember mást részesít előnyben a költővel szemben. Az ifjút „kóbor kéje” eltávolította a költőtől: elcsábította a költő kedvesét. A költő és az ifjú elidegenednek, a költő úgy érzi, elvesztette barátját. Ennek ellenére próbálja felmenteni a bűne alól (ld. pl. 41. szonett), ahogy ő maga írja: „túlzott mentéssel túlzom bűneid: | értelmezem érzékiségedet” (35. szonett).

A következő csoport (43–58.) kevésbé koherens. Ebben a csoportban egymástól elkülönülő versek találhatóak, a főbb témák a látás, a szem és az árnyék, valamint az emlékezés. Az 55. szonettben a versbéli költő azt ígéri, hogy halhatatlanná teszi barátját. Az alapötlet Ovidius hatása, de itt a költő nem a saját, halála utáni hírnevével, hanem barátja halhatatlanná tételével foglalkozik. A szonett rámutat, hogy Shakespeare felfogása szerint a múlt és a jelen az emlékezetben találkozhat, az emlékezet azonban tökéletlen – a papír és a tinta, a „hatalmas vers” lehet a megoldás. A *Szonettek* egyik kulcsszava a „bolond”, melyet a költő sokszor magára vonatkoztat: „oly bolond ez a szív | rólad rosszat nem hisz el” (57. szonett).

Az 59–75. szonettben a főtéma az idő, elsősorban az idő múlásának következményei, a jelen és a múlt közötti szakadék. Ismét megszólal a költészet erejébe vetett hit: „szépségét őrzik e sötét betük” (63.), vagy „Mi mentheti meg | az Idő kincsét az Idő elől?” – „a fekete tinta” (65.). A szonettek egy része a fiatalember viselkedését kritizálja, aki „tettek mérlegén” száll „alább s alább” (69.). A melankolikus 71. szonett a versbéli költő halálát képzeletben el, és utal arra, hogy nem a költő személye, hanem a vers az, ami halhatatlanná válhat: „ne idézd írója kezét”; „ne mondd ki szegény nevemet se”. A költő itt is elválasztja magát saját költeményétől.

A 76–96. szonett meghatározó témaköre a versbéli költő féltékenysége egy másik rivális költőre (78–80., 82–87. szonett). A költőt zavarja a rivális poéták, versenytársak féltékenysége és csábító művészete, hazug hasonlataik és hízelgő törtetésük, ezért úgy látja, jobb, ha az igazságról ír, hiszen az összes lehetséges hamis dicséretet elzengték már, és bár ebben a versenytárs jobb, a költő végig tudja, hogy az ő verse felülmúlja riválisáét. Nem az fáj neki, hogy riválisa „vitorlaröptű dala” túlszárnyalja az övét: „hogy verse oly visszhangot vert szivedben | az halkított, az némitott el engem” – írja az ifjúnak (86.). Visszatérő téma itt a hangtalan-

ság, az elnémulás. „Védemed alatt | más pennák is ontják verseiket” – írja patrónusának a 78. szonettben. A költő méltatlankodik emiatt, és letaglózza az a tudat, hogy az ifjú nincs róla jó véleménnyel (erről szól a 88–96. szonett). Egyszer önmagát hibáztatja – „Harcot fogadok érted magam ellen” (89.) – másszor (pl. a 94. szonettben) kimondja, hogy barátja a bűnös, akit „fertőzés és ragály” megrontott:

*„édes mézet ecetté ront a kontár;
rothadt lilium bűdösebb a gyomnál.” (94. szonett)*

Ha ez a szonett szerelmes vers vagy bók, igencsak alattomos fajta; az, hogy valaki olyan, „mint a kő”, és „csak magáért van”, elég kétes érdem. Ám Shakespeare itt érzelmileg túlon túl érintett ahhoz, hogy tisztán lássa a dolgokat – mondja Molly Mahood.¹³

A 97.-től a 108. szonettig terjedő csoport azt mutatja be, hogy a versbéli költő mit érzett, míg távol volt barátjától – büntudata van, hogy nem írt verseket, próbálja magyarázni hallgatását. A költő műzsáját keresi, írni akar, a 100. szonettben hírnevet kér barátjának – „Tedd híressé őt, mielőtt levágja | az idő görbe kése és kaszája.” –, a 101.-ben ismét az időt próbálja megállítani: „úgy fessd s úgy őrizd meg, amilyen ma”. Érdekes az a paradoxon, hogy eközben a költő egy sort sem ír az ifjúról, tehát ismét költői iróniával állunk szemben. A 106.-tól 109.-ig terjedő kis csoport a múlttal, a romlással foglalkozik.

Az első rész utolsó csoportja (109–126.) szerteágazó, ám az ifjúhoz kötődő témákat szólaltat meg. A versbéli költő kibékült barátjával, magára vállalva, hogy ő volt az elidegenedésük oka („játszottam rongy bohóc-szerepemet” – írja a 110. szonettben). Egyben védekezik, hogy ő nem volt hűtlen. A szonettekben kiemelt jelentőséget kapnak az ellentétpárok: szerelem – gyűlölet; mérge – gyógyszer; bűn – erény; emlékezés – feledés. A költő visszatekint kettejük kapcsolatára, és a drámai sűrítés erejét felvillantó 121. szonettben utal egy botrányra is, amelytől szenvedett. A csoport leghíresebb verse a 116. szonett, amely sokak szerint a legjobb az összes közül.

Az utolsó 26 összetartozó, meglepően modern hatású szonett a Fekete Hölgyről szól. Egyes szonettek megszólítják a hölgyet (128., 131–136., 139–143., 149–152.), egyszer szelíden és kedvesen, máskor nyersen, szarkasztikusan és elítélően beszélve, egyesek róla szólnak (127., 130.), mások a szerelmi kapcsolat hatását mutatják be (129.), a 137. szonett pedig magát a szerelmet szólítja meg. A Fekete Hölgy-szonettek párhuzamot vonnak az első rész verseivel, de egyben más fénytörésben mutatják

¹³ Molly Mahood (1968): *Shakespeare's Wordplay*. Routledge, London. 99. <https://doi.org/10.4324/9780203359020>

és megfordítják az ifjúhoz szóló verseket – olyanok, mint egy dráma mellékselekménye, mondja Kerrigan.¹⁴ A korábbi szonettek témáit a versbéli költő most új szempontból vizsgálja meg. „Nem a szememmel szeretlek, | hisz az tudja, hibád mily rengeteg” – mondja a hölgynek (141.), és nem nehéz észrevennünk, hogy ennek az ellenkezőjét írta az ifjúnak; csalódása itt ismét megszólal. A költő szereti a hölgyet, aki, bár nem szép, „mégis ér annyit [...], mint akit | hazug hasonlat mennyekbe röpít” (130.). A hölgyet bárki megkaphatja, „nyílt köztelek”, ahogy Shakespeare írta; itt már nincs idő, csak szenvedély, amelytől nem lehet megszabadulni. A szerelmi beteljesülés a 129. szonett kétségbeesésébe torkollik:

*„A szellemet mocsokban tékozolni
kél, amíg tesszük; s már előtte kéj...”*

A másikkal ellentétben erre a szerelemre nem büszke a költő; nem tiszteli a versbéli hölgyet, önmagától is iszonyodik, hogy szerelmes lett belé (ezt jelzi a képvilág, melynek fő elemei a tűz, a láz, a betegség, a seb), s iszonyatát fokozza a bénító kérdés, hogy „kerülni ki tudja | a mennyországot, mely e pokol útja?” „Halál a vágy” – írja a költő a 147. szonettben. A költő harcol, menekül, mégsem tud elszakadni a bűvös hölgytől (150. szonett):

*„Aljasságod mért olyan tetszetős,
hogy, bár tetteid elriasztanak,
bűnöd vad s édes varázsa legyőz
lelkemben minden jót és igazat? [...]
Szeretlek, s ha nem vagy rá érdemes,
még jobban megérdemlem, hogy szeress.”*

A két szerelmes játszik egymással – „hazudik nekem, s én neki | vétünk a hazugságot élvezni” (138.) –, végül mégsem keserűség, hanem elfogadás szólal meg a versből.¹⁵ A 138. szonettet a képzelet szárnyalása és a technikai invenció könnyed kombinációja teszi örök értékűvé. Érdeemes megemlékeznünk a 135–136. ún. „Will”-szonettekről is, melyek vélhetően a költő nevével és a *will* szó jelentéseivel (penis) játszanak el.¹⁶

A *Szonettek* utolsó két verse (153. és 154.) kilóg a ciklusból. Ugyanazon téma két variánsáról, két fordításról van szó; ezek a szonettek jelleg-

¹⁴ John Kerrigan: i. m. 58.

¹⁵ Molly Mahood: i. m. 108.

¹⁶ Lásd erről részletesebben: Szele Bálint (2018): *Ambiguity and Language Play in Shakespeare's Sonnets – Approximations in Hungarian Translations*. In: Geccsó Tamás (szerk.): *Egy- és többértelműség a nyelvben*. Kodolányi János Egyetem – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 226–231.

zetesen reneszánsz kori gáláns helyzetversek.¹⁷ Mégsem előzmény nélküliek; Shakespeare a 137. és a 145. szonettben már előkészítette ezt a témát is.

A Szonettek története Magyarországon

A *Szonettek* magyarországi népszerűsége Szabó Lőrincnek, a 19. század legnagyobb magyar műfordítójának érdeme. 1921-ig, az ő fordításának megjelenéséig irodalomtörténeti adalék, az angolul beszélő kevesek ritka olvasmánya volt Shakespeare remekműve.¹⁸ Az első fordítások alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy elnyerjék a közönség rokonszenvét: Szász Károly és Győry Vilmos közös átültetése 1880-ban jelent meg, ám ez a változat – a jobban sikerült darabok kivételével – már megszületése pillanatában elavult volt. 1916-ban Ferenczi Zoltán jelentkezett szonettfordításával. A *Szonettek* ciklusa Szabó Lőrinc első fordításának köszönhetően lett a magyar költészet része, a magyar olvasók kedvelt olvasmánya. Szabó Lőrinc „feltárt valami rejtett világirodalmi ragyogást” – írta Kardos László –, kultúránk, életünk részévé tette a *Szonetteket*. „S hogy e kötet éppen 1921-ben jelent meg, ahhoz is fűzhetni egy-két szót. Azok az évek voltak ezek, [...] amikor a barbár és provinciális indulatok elől jölesett a világirodalom kincseihez menekülni.”¹⁹

„A szonetteknel [...] az a különös, hogy Shakespeare egy teljesen konvencionális, mesterkélt, az eufemizmus divatától megvesztegetett nyelven fejezi ki magát anélkül, hogy bármiben csökkenne költői ereje és lendülete, sőt éppen ez az ellentét adja meg szonettei különös szépségét és megvesztegető varázsát. Nem csoda, ha a szonettek fordításával eddig minden kísérlet csődöt mondott, s egy olyan tehetségre volt szükség, mint Szabó Lőrincé, akiben a verselési bravúrral és a finom költői érzékkel rendkívüli intellektuális erő és elmélyülő hajlam egyesült” – írta a kötet megjelenésekor Király György.²⁰

Szabó Lőrinc azonban hamar elégedetlen lett fordításával, és az 1923-as második kiadást követően nem engedte többször kiadni a *Szonetteket*. Ezután több mint két évtizeden át dolgozott a szonettek új változatain;

¹⁷ Lutter Tibor (1956): Bevezető. *Shakespeare szonettjei*. Corvina, Budapest. 5–16. 11.

¹⁸ Lásd erről: Szele Bálint (2016): Fordítási nehézségek Shakespeare szonettjeiben. In: Gecső Tamás (szerk.): *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: nem természetes jelek a kommunikációban*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 182–188.

¹⁹ Kardos László (1965): A 73. szonett magyar útja. In: uő: *Shakespeare-tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 56–79. 66.

²⁰ Király György (2000): Szabó Lőrinc. In: Domokos Mátyás (szerk.): *Homlokodtól fölfelé. In memoriam Szabó Lőrinc*. Nap Kiadó, Budapest. 39–41. 41.

műfordítás-gyűjteménye, az *Örök barátaink* köteteiben jelentette meg az elkészült darabokat.

Közben az 1940-es és 50-es években több szonettfordítás is készült, azonban egyik sem érte el Szabó Lőrinc fordításainak színvonalát. 1943-ban két fordítás is megjelent, Keszthelyi Zoltáné és Pákozdy Ferencé; Keszthelyi másodvonalbeli, impresszionisztikus fordítást adott, Pákozdy munkája nem is fordítás, inkább gyenge átköltés volt. Justus Pál fordítása 1956-ban jelent meg; ő még 1954-ben, börtönben fordította le a szonettek egyetlen zsebszótár segítségével.

Szabó Lőrinc 1942-ben határozta el, hogy újrafordítja a teljes szonettciklust. 1945 májusában, élete talán legzaklatottabb időszakában jegyezte fel naplójába: „Shakespeare szonettjeit kellene megcsinálnom, végleg, valamennyit. Ne maradjon utánam félig jó munka. Valami 35 darab az *Örök barátaink*-ban már végleges formában megvan. Micsoda munka lenne a többi százhusz és egynéhánnyal elkészülni! Húsz éve készülök rá. De olyan sok mindenre készültem! Olyan széles fronton dolgoztam, annyi mindent kezdtem, vállaltam, s oly rettenetes körülmények közt! Most már nem áldoznék annyi időt, amennyi a hátralévő »*Szonettek*«-hez kell, az életemből még Shakespeare-nek sem. De hát jóvá kell tennem, ami tökéletlen. Ez belső parancs.”²¹

Szabó T. Anna szerint Szabó Lőrinc a második fordítás idején talán még a korábbiaknál is jobban meg volt győződve a *Szonettek* életrajzi eredetéről – ahogy már előtte mestere, Babits Mihály is. „A komoly olvasó képtelenségnek érzi, hogy egy költő, egy olyan kapacitású költő, amilyen Shakespeare volt, virtuóz ritmikai vagy stílusgyakorlatokként, feladványszerűen, mások nevében írta légyen ezeket a költeményeket. Maga az élet vérzik bennük, a kulcs csakugyan a szívbe, egy óriás szív zaklató titkaiba nyit ajtót.”²² Szabó Lőrinc emiatt, és lelki-költői alkata miatt is, a versek intellektuális tartalmát közvetítette nagyobb hűséggel, a versek zeneiségét, szójátékait kevésbé tartotta fontosnak, ezeket az első fordításhoz képest háttérbe tolt.

A kritikákban két fő vád jelenik meg: az egyik a soráthajlások gyakori alkalmazása, a másik a zeneietlenség. Ahol a vers zenei fogantatású, ahol az eredeti vers költője elsősorban dallamban mutatja be a világot, ott Szabó Lőrinc nem hangolódik rá eléggé. „Ahol viszont a gondolat emelkedik föl s az zeng aztán mind sodróbb áradással, ahol a zeneiség nem annyira a kifejezésből, hanem inkább a költői magatartás nemes pátozából ömlik elő, ott szinte mindig tökéletes” – írta Rónay György.²³ A 12.

²¹ Szabó Lőrinc (1990): *Birákhöz és barátokhoz*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 20.

²² Szabó Lőrinc (1984): i. m. 47.

²³ Rónay György (1942): *Örök barátaink*. Szabó Lőrinc kisebb műfordításai. *Magyar Csillag*, 1942. március 1. II. évf. 3. sz. 151–156. 155.

szonett első sora, amely az angol eredetiben híres zeneiségéről („When I do count the clock that tells the time”), dallamos, bár pontatlan az első fordításban („Harangot hallva, mely órákra ver”), a második fordításban viszont teljesen eltűnik belőle a zene („Számolva az óramondó időt”) – mutat rá Szabó T. Anna. A Szabó Lőrincre jellemző szétszabdalt verstagolás is nyugtalanabb, idegesebb, mint Shakespeare eredetije, de a szonettek drámai tömörségét így is megőrzi, mintegy modern hangszerelésben szólaltatja meg:

*„fagy nedvet ront; a friss lomb: lombeső;
szépség: hó alatt; s táj?: csak romjai!” (5. szonett)*

*„esküdtem: szép vagy; s hogy: fény, üde;
te, éjsötét, te, pokolfekete.” (147. szonett)*

Szabó Lőrinc második fordítása 1948-ban, az első modern Shakespeare-összkiadással párhuzamosan jelent meg külön kötetben, két nyelvű kiadásban. „Úgy érzem, adósságot törleszték velem azokkal szemben, akik ifjúkori munkámat is becsülni tudták. Mostani szövegem nem átdolgozása a réginek, hanem teljesen új; az első fordítás sorainak hozzávetőleg talán csak egytizedét használtam fel” – írta a bevezetőben,²⁴ amely a szonettekéről szóló egyetlen nagyobb igényű magyar munka volt. És Szabó Lőrinc még ezt a „végleges” szonettfordítást is tovább javította, stilizálta az 1956-os új kiadás számára.

Szabó Lőrinc szonettfordításai mára a magyar költészet és kultúra szerves elemeivé váltak; néhány szonett annyira jól sikerült, hogy Fabiny Tibor szerint „hatásában az eredetit is felülmúlja”.²⁵ A Magyarországon sokat idézett 75. szonett – „Az vagy nekem, mi testnek a kenyér” – az eredeti ciklusban nem is tartozik a fontos, híres szonettek közé, míg nálunk lépten-nyomon a szerelmes versek egyik legszebbikeként emlegetik és adják ki újabb és újabb antológiákban.

Csillag Tibor 1994-ben jelentette meg a teljes szonettciklust új fordításban, jegyzetekkel. Napjainkban további fordítások készülnek, melyek próbálják új felfogásban átültetni Shakespeare szonettjeit. A fiatalabb költő- és irodalmárgenerációk igyekeznek újszerű fordításokat létrehozni. Fazekas Sándor és Farkas Zsolt is közzétett új fordításokat, Fazekas az extrém formahűség szószólója, Farkas prózában fordít. Szabó T. Anna folyamatosan jelentet meg új szonettfordításokat, sokszor saját korábbi verzióját is átírva, odafigyelve a zeneiségre, a szójátékokra és a képekre, a paradoxonokra, a férfi–nő játszmákra, elszakadva Szabó Lőrinc intellektualizáló stílusától.

²⁴ Szabó Lőrinc (1948): i. m. 5–16. 16.

²⁵ Fabiny Tibor (1997): Előszó. In: *Shakespeare: Szonettek*. Talentum Diákkönyvtár, Budapest. 5–10. 8.